

«ASHÍQ-NÁJEP» DÁSTANÍDA SINONIMLERDÍŇ QOLLANÍLÍWÍ

Erjanova Difuza

filologiya ilimleriniń kandidatı

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti.

Kárimbaeva Aqsungúl

Lingvistika: qaraqalpaq tili qánigeligi 1-kurs magistrantı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14254246>

Annotaciya. *Bul maqalada sinonimlerdiń stillik qollanılıwı, ózgeshelikleri, olardıń til biliminde tutqan ornı «Ashıq-Nájep» dástanı tiykarında sóz etiledi.*

Tayanış sózler: *stil, sózlik quram, sinonim, sinonimiya, frazeologiyalıq sóz dizbeklerindeki sinonimiya.*

THE USE OF SYNONYMS IN THE EPISTLE OF "ASHÍQ-NÁJEP"

Adatract. *This article discusses the stylistic use of synonyms, their differences, and their place in linguistics based on the epic poem "Ashıq-Nájep".*

Keywords: *style, vocabulary, synonym, synonymy, synonymy in phraseological units.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИНОНИМОВ В ЭПОСЕ «АШЫК-НЭЖЕП».

Аннотация. *В данной статье на основе эпоса «Ашык-Нэжеп» будет проанализировано стилистическое употребление синонимов, их различия, их место в языковом знании.*

Ключевые слова: *стиль, содержание слова, синонимия, синонимия, синонимия во фразеологии.*

Tilde sinonimler gáptiń tásirli, ótkir bolıwı ushın yaǵnıy stillik jaqtan kórkemligi joqarı bolıwı ushın qollanıladı, al kórkem shıǵarmalarda kitap oqıwshı jámáátke jazıwshınıń shıǵarması qızıǵıwshılıq tuwdırıwı ushın tilde hárqıylı kórkemlew quralları, sinonimler, antonim, omonim, kóp mánili sózler, frazeologiyalıq sóz dizbeklerinen qollanadı. Sol sıyaqlı sinonimlerde shıǵarmanıń kórkemligin támiynlewde úlken xızmet atqaradı.

Sinonimlerdi izertlew máselesi boyınsha rus til biliminde kóp ǵana ilimiy miynetler, monografiyalıq izertlewler júrgizilgen. Rus tilinde hám basqa tiller boyınsha da birqansha sózlikler jarıqqa shıqqan. Sonıń menen birge rus tilindeki sinonimlerdiń dizimin tolıq túrde "Лексическая синонимия", "Синонимы русского языка и их особенности" toplamılarınan kóriwge boladı. [1.5]

Sinonimler-til iliminde seslik quramı boyınsha hár qıylı, al mánilik jaqtan bir-birine jaqın sózler bolıp, olar jámiyetlik qatnastıń talapları tiykarında payda bolıp, tildiń sózlik quramın semantikalıq baylıqların rawajlandırıwda tiykarǵı dereklerdiń biri sıpatında xızmet etip kelmekte.

Tildegı sózlik quram tildiń qanday jaǵdayda ekenligin kórsetse, tildegı sinonimler sózlik quramnıń qanday jaǵdayda ekenligin kórsetetuǵın kórsetkishlerdiń biri esaplanadı. Qaraqalpaq til biliminde sinonimlerdiń izertleniwi XX ásirdiń 70-jıllarınıń aqırında M.Qálenderovtıń “Qaraqalpaq tilindegi sinonimler” degen miyneti baspadan shıqtı. Avtordıń bul miyneti qaraqalpaq ádebiy tiliniń leksikasındaǵı sinonimikasına arnalǵan bolıp, bunda tiykarınan qaraqalpaq tili leksikasındaǵı sinonimlerdiń semasiologiyalıq ayırmashılıǵın, leksikalıq sinonimlerdi anıqlaǵan, olardıń tariyxıy shıǵısı, qollanıw órisi, sinonimlik qatarlar, stillik ózgesheligi kóz-qarasınan izertlengen. Sinonimler kórkem ádebiyatta tiykarǵı leksikalıq-semantikalıq qurallardıń biri bolıp tabıladı. Kórkem ádebiyat stiliniń rawajlanıwı menen sinonimler sisteması ádewir bayıdı hám olardıń qollanıw órisi keńeyip ketti. Olar kórkem sóz qurallarınıń biri sıpatında bolıp, biz olardı tilimizde durıs, orınlı paydalansaq obrazlı mánilerdi ayırıqsha ótkirlik penen jetkizip bere alamız.

Sonıń ushın da sinonimler tilimizde úlken áhmiyetke iye. Qaraqalpaq tilindegi leksikalıq sinonimlerdi mánisi jaǵınan bir-birine jaqın bolǵanı menen, olardı qálegen jerde birin - biri awmastırıp, biriniń ornına biri qollanıw kete beretuǵın sózler dep qarawǵa bolmaydı, olar tek bir-biri menen bir mánilesligi jaǵınan birlesip keletuǵın bolsa, al endi sol ortaq ulıwma máni olardıń hár qaysısında hár qanday ózgeshelikke iye bolıp kelip otıradı.

Tilimizdegı sinonimler óziniń hártúrli máni boyawları menen bir-birinen parq qıladı.

Qaraqalpaq tilindegi sinonimler semantikalıq mánilerine qaray bir-birinen mánilik, túsiniq ottenkaları menen ayrıladı. Olar kóbinese tiykarǵı sózlik qordıń kóleminde jiıy ushırasadı. [2]

Hárbir sinonim sózdiń ózinshelik ayırıqshalıqları sol sózdiń qalıplesip ornalasqan dizbeklerinde ǵana anıq kórine aladı. Eger onday sinonimlerdi qalıplesken dizbeklerinen bólip alıp, biri menen birin awmastırsaq, onda olardıń mánisine kemislik keledi de, aytayın degen oy durıs bayanlanbaydı. Bul hárbir mániles sinonim sózdiń ózinshelik ayırıqshalıǵınıń anıq kórinetuǵının kórsetedi.

*Nájep uǵlan **anasınıń** bul sózin esitip, qapalanıp, «mennen kóre Álbetti yaxshı kórgen eken, perzentin umıtqan eken» dep, qolına duwtardı alıp, góne tarın taslap, taza tarın taǵıp, tishkinasin yaqıp, gúmbirletip qaqpıp, anasına qarap bir eki awız sóz ayttı... (281-bet). Anda Nájep: -Senindey **sheshege** hám, Álbenttey ógey ákege hám mın nálet,-dep, duwtarın qolına alıp, bádár ketti.(281-bet).*

Bul gáplerde *sheshe-ana* sinonimlerin alıp qarasaq, olar bir-birinen gápte qollanılıwında parq qılıw múmkin. Dáslepki gáp xabar mánisin bildirip tur hám gáptegi sinonim sóz gápke úylesimli qollanılğan. Al, ekinshi gáptegi *sheshe* sózi ashıwlanıw, gázepleniw mánisindegi gápke úylesip kelgen. Tilimizde bul sóz jiyi ushırasa bermeydi, kóbinese kórkem shıǵarmalarda, dástanlarda emocional-ekspressivlik mánini ele de kúsheytıw ushın qollanıladı. *Sheshe* sózi tar mánide qollanılıwı múmkin.

*Nájep tilla sazını alıp, jol júrip, Ádilxan patsha degenniń **qalasına** barıp, bir joldıń shetinde «Shiyrin peshek» degen namaǵa qosıqtı aytıp, qıyǵırıp otıra berdi. (281-bet). Ol Genjeqarabaraq **sháhrinde** Ádilxan patsha **jurtına** barıp, yalgannan baqsıshılıq qılıp, seksen tórt shakirt jıynadı. (279-bet). Jol boyınsha Nájep uǵlandı kórgenler «**elge** bir on jeti jasar bala baqsı kelipti» dep xabar taratıptı. (281-bet).*

Bul mısallarda *sháhri-jurt-el-qala* sózleri óz-ara mániles sinonim xizmetinde kelgen. Sháhri-jurt sózleri belgili bir orında jıynalǵan adamlardıń toparına qarata aytıladı. El-qala sózleri keń mánide qollanılp tur. Mısalda *sháhri-jurtı* sinonimleri bir gáp ishinde sinonimlik qatardı dúzip kelgen hám gáptiń stillik tárepten kórkemligin támiynlep tur. Eger gápte sháhri sóziniń ornına qala sózi qollanılganda gáptiń tásiriligi tómeytuǵın edi. Awızeki sóylewde kóbinese *jurt-el* sózleri qollanıladı.

***Xan** óziniń jálládların jiberip, “sol bala baqsını shaqırıp keliń” dep buyırıptı. (281-bet).*

***Patsha** pashshaplarına: -Pesinnen ótkermey, namazligerge jetkermey Álbent baqsını seksen tórt shákirti menen, Báhárden hayalı menen meniń názyme tayın etesizler,-dep ámir etti. (282-bet). Áne, **xannıń** qızı jalań ayaq, jalań bas, qırq qızı qasında, ashıqqa ah urıp, jalınıp-jalbarınıp jallatlardan yarın sorap, bir-eki awız sóz aytıp turǵan qusaydı...(287-bet).*

Bul mısallarda qollanılgan *xan* hám *patsha* sózleri óz ara sinonim bolıp, bunda bir sózdi qayta tákirarlamaw ushın sinonimlerden qollanılgan. Bunda «patsha» sózi parsı tilinen qaraqalpaq tiline ózlesken bolsa, «xan» sózi qıtay tilinen ózlesken. Folklorlıq, tariyxiy shıǵarmalarda jiyi ushırasadı.

*Atam meniń tilegimdi bermedi, kózimniń jasın kórmedi, dep **zar-zar** yıǵlap, kózlerinen aqqan jas dárya bolı-y-ıp aǵıp jattı. Endigi sózdi kimnen esitesiz, Nájep esitesiz, **zar-zar shektirip** Nájep uǵlandı jállatlar patshaniń tilla darına qarap aydadı.(287-bet).*

Zar-zar shektiriw - zar-zar yıǵlaw sinonimleri qıynalıw, azap shegiw mánilerinde qollanılgan. Sózlik quramda júregi órteniw, qıynalıw sıyaqlı variantları bar bolıp, tilde qatar qollanılp keledi.

Tilimizdegi sinonimlar jasalıwı jaǵınan kóp ǵana ishki zańlılıqlarǵa iye. Sinonimlerdiń ádewir bólegin frazeologiyalıq sóz dizbeklerinen jasalǵan sinonimlar quraydı. «Ashıq-Nájep» dástanında frazeologiyalıq sóz dizbeklerinen jasalǵan sinonimlerdiń qollanılǵanlıǵınıń gúwası bolamız. Biraq dástanda derlik kóp emes.

*Aydap ketip baratırǵanda Minayimniń kózi Nájepke, Nájepniń **kózi** Minayımǵa **tústi**. Uzaqqa qarap, ıras ólgenimde dep tursa, uzaqta turǵan bir-eki qaranı **kórdi**. Bularǵa **qarap** Nájep bir-eki awız sóz ayıp turǵanı...(287-bet).*

Bul mısallarda kózi tústi-kórdi-qaradı sózleri sinonim boladı. Bul jerde kózi tústi frazeologiyalıq sóz dizbeklerinen jasalǵan sinonim qollanılǵan. Sonday-aq, bul sinonimler awızeki sóylewde, kórkem shıǵarmalarda teńdey qollanıladı.

*Boz otawdıń bir tesiginen qarasa, **uyqlap atqanlıǵın** kórdi. Uyqı degen qattı dushpan boladı, otawda jatqan qızlardıń qatarında Minayım qızdıń da **kózi ilinip**, uyqıǵa ketken eken. (286-bet).*

Bul mısallarda uyqlaw-kózi iliniw sinonimleri berilgen. Kózi iliniw frazeologiyalıq sóz dizbeklerinen jasalǵan sinonim. Joqarıdaǵı mısallarda qollanılǵan frazeologiyalıq sóz dizbeklerinen jasalǵan sinonimler ǵapke ózgeshe mánilik boyaw bergen. Sonday-aq, emocional-ekspressivlik mánisin ele kúsheytıp kórsetken.

Juwmaqlap aytqanda, qaraqalpaq xalqı óziniń bay folklorlıq miyraslarına iye. Tolıp atırǵan xalıq qosıqları, salt jırları, ertekler, ańız-ápsanalar hám taǵı basqalar bulardıń ayqın dálili. Bul folklorlıq dóretpelerdiń ishinde dástanlar ayırıqsha kózge túsedı. Bul jumısımızda ashıqlıq dástanlardıń biri «Ashıq-Nájep» dástanındaǵı sinonimlerdiń qollanıwı, frazeologiyalıq sóz dizbeklerinen jasalǵan sinonimlerdi kórsetip óttik. Dástanda sinonimlik qatarıdaǵı sózler birgelkili mániles túrinde jiyi ushırasadı. Sonlıqtan da sinonimlerdi úyreniw leksikanıń áhmiyetli máseleleriniń biri. Tildegi sinonimler, birinshiden, tildiń sinonimlik baylıǵın kórsetiwge sebeshi bolsa, ekinshiden, mánilik jaqtan bir-birine uqsas sózlerdiń qollanıwındaǵı hár qanday stilistikalıq ayırıqshalıqlardı, sonıń menen birge mánilik boyawlardı tolıq túsiniw ushın ámeliy áhmiyetke iye.

REFERENCES

1. Кәлендеров М. Қарақалпақ тилиндеги синонимлердің грамматикалық структуралық хәм лексика-семантикалық өзгешеликлери. - Нөкис: Қарақалпақстан, 1989.
2. Aynazarova G., Abillaev R. T. Qayıpbergenovtıń shıǵarmalarında leksikalıq sinonimler hám olardıń qollanıw ózgeshelikleri. // «Research and education», 2022, dekabr. 273-277-betler.

3. Qaraqalpaq folklorı. 27-42-tomlar. («Ashıq Nájep» dástanı). – Nókis: Qaraqalpaqstan, 2011.

Internet materialları:

4. <https://inlibrary.uz>

5. <https://uzresearchs.com>